

Onderwijs en contemplatie horen bij elkaarⁱ

Nico Dullemans

Leraren denken zelden aan theologen als zij eens met anderen over hun beroep willen praten. De experts die zij gewend zijn aan te horen zijn allerhande onderwijswetenschappers en de laatste tijd hersenonderzoekers. Toch zijn het theologen die leraren een beter inzicht in hun eigen beroep kunnen geven.

Contemplatief standpunt

Zo'n acht jaar geleden deed ik verslag van een lezing van Bram de Muynck, een lector en hoogleraar en onder meer verbonden aan Driestar educatief, een lerarenopleiding. Zijn achtergrond is orthopedagogiek, klinische psychologie en filosofie. Hij beweerde dat er bijna geen slechte leraren zijn. Een provocatie, vond ik en plaatste zijn uitspraak boven mijn stukje. Maar hoe bedoelde hij dit?

Pratend over onderwijs zei hij: "Het humane leeft." Bijna iedere leraar doet ertoe, stelde hij. Het zijn de kenmerken van hun leefwereld – hun 'spel' met de leerlingen, de problemen met leerlingen, hun voortuitgang en resultaten, het plezier in de leerstof – dat alles bij elkaar, dat maakt dat leraren overeind blijven, zich geïnspireerd weten en zich vooruit voelen gaan. 'Slechte leraren zijn er bijna niet.' Om die reden.

Ik dacht eraan terug toen ik Erik Borgmans nieuwe boek las, *Leven van wat komt. Een katholiek uitzicht op de samenleving*. Tijdens een bijeenkomst van de Universiteit van Tilburg werd het deze week gepresenteerd. Borgman is een belangrijk katholiek theoloog.

'*Fear not, you're inadequate*', citeert Borgman en noemt het 'een van de meest tegendraadse uitgangspunten van een katholiek uitzicht op mens en samenleving.' Hij vervolgt: 'Wat wij moeten doen, dat kunnen wij helemaal niet – en dat is niet erg!' \ Berust daarin, zo vat ik het op. Het is een oproep tot contemplatie, tot een contemplatief standpunt, schrijft Borgman. *Leven van wat komt*. Het is een andere manier om met angst om te gaan, een andere manier om je woede te bedwingen na een mislukking, gebrek aan voortgang of het uitblijven van verbetering. Een andere reactie is dit dan de gebruikelijke, die neerkomt op beheersing.

Goddelijk beroep

De Muynck en Borgman ontmoeten elkaar. Van de laatste weten wij dat hij theoloog is. De Muynck is dat niet, maar in zijn proefschrift over het leraarschap concludeert hij dat 'de ervaringen van pedagogische en religieuze inspiratie en transcendentie van groot belang zijn.' Hij vat het leraarschap niet in de eerste plaats als een technisch beroep op. Integendeel, hij noemt het een 'goddelijk beroep.'

In mijn verslag lees ik nog terug dat De Muynck bezorgd is dat systemen de leefwereld van leraren te veel gaan beheersen. Zo wordt de werkelijkheid van leer- en opvoedingsproblemen met instrumenten benaderd. Hij vertelde te hebben gemerkt dat leraren al die aandacht voor instrumenten eenzijdig vinden. Natuurlijk is techniek belangrijk, maar ze moet het werk van leraren niet gaan overnemen, vindt hij. Want dat werk stoelt niet alleen op techniek, technische kennis, het wordt ook gevoed door de existentiële kennis van leraren. Hij zei het belangrijk te vinden dat systemen rekening houden met hun beroepspraktijk. Systemen moeten dienstbaar en eenvoudig zijn en vaardigheden verrijken. En de praktijk zelf is aangrijpingspunt; dat moet zo blijven, aldus Bram de Muynck.

Leraar moet stap terug doen

Nu neem ik aan dat leraren zelden aan theologen of theologisch geïnspireerde mensen denken als zij eens met anderen over hun beroep willen praten. De experts die zij gewend zijn aan te horen, de onderwijskundigen, psychologen en orthopedagogen, en de laatste tijd de neurowetenschappers, die mensen, dat zijn de mensen die het leraarsberoep als louter accommoderend zien. De leraar ondersteunt daarbij, waarmee deze in feite een stap terug heeft gedaan. Want niet de *persoon* van de leraar legt gewicht in de schaal, maar de psychologische principes van de lerende mens.

En die vloeien voort uit de ontwikkeling en de werking van het brein. Ze gaan over 'leermechanismen', zoals bekrachtiging en motivatie, en over de werking van het geheugen. Naar mate de leraar beter op de mechaniek van de hersenen van de leerling weet aan te sluiten, wordt leren eigenlijk een spel, namelijk dat van stimulus-respons. Het zijn de mensen van het hersenonderzoek en de statistici met hun data over factoren die meer of minder in zouden werken op de prestaties van de leerlingen die het toneel domineren.

Leraren hebben twijfels

Naar ik vermoed zien leraren het aan met een mengeling van interesse en gelatenheid. Het breinonderzoek biedt nog lang geen concrete aanknopingspunten voor hun praktijk en de statistici zoals John Hattie denken met hun onderzoeksuitkomsten discussies op scholen te kunnen beslechten, maar leraren houden zo hun twijfels. Zo mag Hattie hebben berekend dat de zomervakantie een negatief effect heeft op de prestaties van leerlingen, maar moet de 'zomerschool' daarop dan het antwoord zijn? We zouden bijna vergeten dat de lange vakantie benut kan worden voor het gezinsleven, de ontwikkeling van vriendschap of zelfs verveling. Het is echt niet zo dat de jonge mens zijn vorming dankt aan tijd die louter nuttig is besteed.

Ik heb deze tegenwerping van Klaus Zierer, die de Duitse uitgave van een van Hattie's boeken heeft bezorgd, maar kennelijk het betrekkelijke belang van correlatiestudies onderkent.

Neen, het zijn niet deze wetenschappers die leraren aan het denken kunnen zetten maar – theologen. Ik kom nu aan bij de relevantie van Erik Borgmans nieuwe boek.

Geliefde betrokkenheid

Vorig najaar sprak ik tien leraren over hun beroep. Gewone mensen, die – en dat was wel opmerkelijk – op een holistische manier over hun werk spreken. Dit betekent dat zij 'hele mensen' observeren als zij met hun leerlingen bezig zijn. Zij voelen daar verantwoordelijkheid voor zonder precies te weten waaraan zij beginnen.

Borgmans boek kan daar bij helpen. In zijn boek trof ik heel veel noties aan die betekenisvol zijn voor de reëel bestaande onderwijspraktijk en die daar ook aan de orde zijn. Die noties vind je in die reële praktijk!

Borgman schrijft dat uit het ongerijmde het nieuwe voortkomt; hij heeft het over geliefde betrokkenheid; hij wijst op het verlangen bewust deel te nemen aan het gemeenschappelijk goede. Borgman schrijft over liefde die zijn natuurlijke uitingsvorm in een onvoorwaardelijke plichtsbetrachting vindt en in een levensaanvaarding zonder voorbehoud. Zijn verwijzing naar *Laudato si'* (de 'milieu-encycliek' van paus Franciscus), de uitleg daarin van de

ecologische samenhang, dat wil zeggen: de intrinsieke waarde van de natuur – dat doet denken aan de onderwijssituatie.

Iets goeds maken van reuring in de klas

Ik ontmoette tien fijne mensen, vakmensen! Ik heb hun verhalen opgetekend.ⁱⁱ Zij vertellen hoe zij hun beroep beleven en leggen uit waarom zij van hun werk houden en waarom zij het volhouden. Een van hen gaat met pensioen, zij maakt het schooljaar nog af. Ingeborg Terlien, zo heet zij, geeft les aan de achtstegroepers van de dr. Rijk Kramerschool in de Amsterdamse Jordaan.

Zij vertelt: 'In de klas vind ik het fantastisch, die reuring. Dáár iets goeds van maken. Ik heb gemerkt dat ik kinderen verder kan helpen. Het past bij mij: nuttig zijn, een weg zoeken, voor ieder kind. Ineens vind je ook bij dát kind een ingang. Dat lukt mij bijna altijd. Ik ben daar goed in geworden. De ontdekking dat ik iets kan met mensen om mijn heen, kinderen en collega's, die mij bovendien waarderen – dat vind ik heerlijk.'

Ingeborg Terlien ziet haar beroep voornamelijk als een vormend vak. Ze zegt: 'Ik wil graag dat het goede mensen worden. Of dat een kind, ondanks moeilijkheden, toch terecht komt. Dat zij ontdekken waar zij goed en minder goed in zijn. Maar ook dat je slecht in iets mag zijn. Zo bereid ik ze voor op hun volgende school. Het is belangrijk dat zij zichzelf verantwoordelijk voelen.'

En zij gaat verder: 'Ik moet wel meedoen met de prestatiegerichte cultuur van tegenwoordig, maar zij weten van mij dat bijles en veel huiswerk niet nodig zijn. "Je leert het gewoon op school", zeg ik regelmatig. Dit wordt wel lastiger omdat het schooladvies zo wordt beoordeeld op de onderliggende prestaties van het kind. Dit was vroeger helemaal niet zo. Toen werd ik trouwens voor prestatief versleten. Nu ben ik aan het afremmen omdat we met dat opbrengstgericht werken doorschieten. Ik zeg tegen de klas: "De toetsen moeten, maar ik ga niet anders over jullie denken." Ik bedoel: ik reken ze niet af. Ik wil dat zij zich veilig voelen, dat ze niet bang gemaakt worden. "Je bent niet minder waard vanwege een slecht cijfer", zeg ik dan.'

Systemen naar je hand zetten

We zien aan Ingeborg Terlien hoe vakmensen, liefhebbende mensen, om willen gaan met het systemische, hoe zij het systemische van zijn illusie trachten te ontdoen.

Nog eens Ingeborg: 'Ik volg de methoden. Zo is er een nieuwe spellingsmethode die compleet is gestructureerd, wat betekent dat alle leraren een uniforme instructie geven. Ik vond dat in het begin verschrikkelijk omdat ik die nog niet beheerste. Wel geef ik minder spellingsles dan is voorgeschreven. Niet vijf maar twee à drie keer per week. Dat is in mijn ogen voldoende. De resultaten zijn goed. Ik gebruik zo'n methode dus naar eigen inzicht. Ik doe veel op mijn gevoel, intuïtief. De laatste jaren worden methoden ingevoerd die mijn gedrag willen voorschrijven, maar daar doe ik zo min mogelijk aan mee. Ik geloof niet in modellen waarnaar ik me moet gedragen.'

Erik Borgman schrijft dat '[...] onderwijs zou [...] moeten helpen om dat wat nu vaak ervaren wordt als vechten tegen de bierkaai, te leren beschouwen als een manier om de toekomst te ontvangen door haar vorm te geven, en zo tegelijkertijd onszelf vorm te geven als dragers van een toekomst die wij niet kunnen afdwingen (...).'

Ik voeg daaraan toe: onderwijs zijn mensen, leraren en leerlingen. Ingeborg, zo is mijn indruk, biedt die hulp waar Borgman op doelt.

Ruimte voor de leraar

Paradoxaal genoeg maakt het systemische de handelingsruimte van de leraren nog belangrijker dan ze al was. Zij moeten hun eigen educatieve praktijk kunnen ontwikkelen, zie die van Ingeborg Terlien. Daar is ruimte voor nodig. Om in 'de schil van het oude' (Borgman) iets nieuws op te bouwen, heeft de leraar ruimte nodig. En dat is iets waar schoolleiders en bestuurders op moeten letten.

ⁱ Dit is een bewerking van mijn uitgesproken tekst tijdens de presentatie van het nieuwe boek van Erik Borgman *Leven van wat komt. Een katholiek uitzicht op de samenleving*, 2017, uitgever Meinema

ⁱⁱ Gert Biesta, Jan Bot, Nico Dulleman *Leraar, hoe doe jij dat? Vakmanschap in beeld*, 2017, uitgever Kwintessens.